

B. Kovács András

A BÍRÓ SZÍNE ELŐTT — MAGYARUL

Törvényszékházi polgárként és riporterként megütköztem azon, amit az Európai Unió Romániáról készült 2005-ös országjelentésében olvastam. A dokumentum kisebbségekről szóló fejezetében, annak konstatálását követően, hogy a magyar kisebbség helyzete „tovább javult, különösen miután az RMDSZ belépett a kormánykoalícióba” ugyanis ez áll: *„Ama törvények alkalmazása, melyek a kisebbségek számára anyanyelvükön teszik hozzáférhetővé a közigazgatási és igazságszolgáltatási eljárásokat, kielégítő a magyar kisebbség esetében—állítja a jelentés—, további haladás lenne azonban kívánatos rendőrségi téren”.*

Nos, amit a rendőrséget illeti, a kérdés megoldatlan, az tény – erre egy más alkalommal térünk ki –, de a másik két téren is csak jó adag túlzás árán minősíthető a helyzet kielégítőnek. A tényállásra ugyanis semmiképpen sem illik rá e jelző, következésképpen az értékelésnek is más eredményre kellett volna vezetnie.

2006 – Tolmáccsal vagy nélküle?

A Székelyföld ismerői előtt nem titok, hogy alig két évtizede itt még általános és gáncstalan volt a tárgyalóterekben a magyar nyelv használata mind az ügyfelek, mind a bírák vagy ügyvédek részéről. Mára merőben más a helyzet. Hogy csak erre szorítkozzunk: a sajtó adott hírt arról a napokban, hogy maguknak a bírácoknak sem tanácsos magyarul megszólalni a tárgyalóteremben, nem ússzák ugyanis meg feljelentés és bukaresti kivizsgálás nélkül. A legcsúnyább a csíkszeredai eset, ahol a törvényszék elnökét jelentették fel ez okból, különben igazát elvakultan kereső magyar fél, ki azt remélte, ezzel kényszeríti ki az ügy számára előnyösebb újratárgyalását, a kedvezőtlen ítélet megváltoztatását (Krónika, 2006. jan. 11.). Tanulságosabb,

mert egyértelműbb ennél, annak a marosvásárhelyi bírónak az esete, aki román létére engedte meg úgyszólván magának, hogy a magyar ügyfeleket magyarul hallgassa ki, de kisebbségi kollegája ezt már nem tehette meg büntetlenül a sokat látott városban. A Duna Tv 2005. december 8-i műsorában hallottam:

„Cordus Artenie bíró úr néhány évvel ezelőtt a marosvásárhelyi Táblabírószék elnöke volt, aztán politikai harcok áldozata lett. Az a hír járja róla, hogy 1989 előtt ő volt az egyetlen olyan román bíró Marosvásárhelyen, aki ha azt tapasztalta, hogy ügyfele nehezen fejezi ki magát románul, akkor magyarul kérdezte őt. Történt aztán, hogy elnöksége idején, úgy hat évvel ezelőtt, egy marosvásárhelyi magyar bírónő anyanyelvén merészelt beszélni a tárgyalóteremben. Mind őt, mind az elnököt feljelentették az igazságügyi minisztériumban.” Ide a műsorvezető bevágta Cordus Artenie saját vallomását: „Most is és akkor is az volt a meggyőződésem, hogy a törvény szellemében a bíró független személy, tehát nyugodtan tolmácsolhat. Itt utalok különösképpen a magyar nyelv használatára, azokra az övezetekre, ahol a lakosság többsége magyar ajkú és a bírák is magyar nemzetiségűek, ahol a családban is magyarul beszélnek és magyar nevelést kaptak. Ők bármikor fordítók is lehetnek” A riporter így folytatja: „Annak idején az igazságügyi minisztérium a bírónak adott igazat. Csakhogy ez a gondolkodásmód a román bírók, igazságügyi vezetők többségétől merőben idegen” (Máthé Éva tudósítása a *Világunkban*). Ezt követően a riporter persze talál egy román bírót, aki kifejti: a „fordító és hivatalos értelmező” – ugyanis az illetőknek nem szó szerinti fordítás a dolguk, hanem az igazságszolgáltatás szempontjából lényeges tartalom megragadása — alkalmazása biztosítja a per igazságosságát, azaz nem hátrányos arra nézve, aki nem románnak született. Minden úgy van tehát jól, ahogy van, különösen, hogy ma már minden kisebbségi ügyfél alkotmányos joga, hogy a tárgyalóteremben fordítót igényeljen, legyen szó akár polgári, akár kereskedelmi avagy büntetőjogi perekről, s mindez ingyenesen jár neki. A riporter ezek után legfeljebb azt firtathatja, nem teszi-e nehezéssé a tolmácshasználat a pereskedést, mire a riportban a megszólaltatott tolmács félreérti a kérdést és valami másra válaszolva azt állítja: ügyfele válogatja.

A saját újságírói tapasztalatomból teszem hozzá: ha nem kérték a tolmácsot idejében – azt ugye hivatalosan értesíteni kell, be kell hívni stb. –, akár egy-két hónapot is csúszhat a tárgyalás, s az is megragadt emlékezetemben, ahogy egy ügyvédet hallottam azt tanácsolni védencének: ne állítsa, hogy nem tud románul, az ellenfél bármikor kihasználhatja, idővesztéssel is járhat. Ugyanott vált világossá előttem: az ügyfeleknek a rájuk nézve kedvező ítélet a fontos, megnyerni kívánják a perüket, nem pedig egy még korántsem bejáratott nyelvi gépezetet üzemeltetni, nemzeti önértetet mutatni, joggyakorlást követelni vagy például az elrománosított bírói kar ellenszenvét kivívni azzal a gyanúval együtt, hogy időhúzásra játszanak, s hogy bár tulajdonképpen ismerik a hivatalos nyelvet, de azzal szembeni utálatukat kívánják ez úton is kimutatni.

Szerepcseré és hamupipőkei megtúrtság

Ennyit a tolmácsról és annak önelégült megállapításáról, hogy minden a maga helyére került a kelet-európai demokráciák mintaállamában — ahogy államelnökünk legutóbb, 2006 februárjában Brüsszelben dicsérte szembe országát pontosan a kisebbségi kérdés kezelése kapcsán. Mindez azonban még mindig nem szolgál semmilyen magyarázattal arra, hova lett a magyar nyelv ama tárgyalótermekből, ahol még alig egy-két évtizede mindenki beszélt s ahol a perek nagy része vagy legalább fele úgy folyt le, hogy csak a jegyzőkönyv diktálásakor öntötte román szavakba a bíró azt, amit azt megelőzően magyarul már megbeszéltek vagy elhangzott. A jegyzőkönyvi nyelv, az államnyelv azóta kiáradt korábbi medréből, a hivatalos írásbeli kódolás szerepe mellett átvette a fő kommunikációs eszköz szerepét is, a magyar meg olyannyira visszaszorult, hogy mára a kettő helycseréjéről kell beszélnünk a Székelyföldön is. Holott a régió és az ügyfelek nemzetiségi összetétele nem változott, az igazságszolgáltatási személyzeté annál inkább, viszont ma is sok még a magyar ügyvéd, akinek az új helyzetben azonban már románul kell perbeszédét megtartania. Ugyanazok ők, akik tíz éve még főleg anyanyelvükön védezhettek és vádoltathattak a tárgyalóteremben. Rajtuk és az ügyfeleken — akik tehát ugyanazok — lehet a leginkább lemérni a közbejött változást, hogy a román gyakorlatilag átvette a korábbi fő értekezési eszköz szerepkörét, a kettő e tekintetben helyet cserélt, mi több, a magyar nemcsak kiszorult a maga természetes, minden fél számára a legelőnyösebb kommunikációt lehetővé tevő szférájából, hanem le is fokozódott, amolyan megtúrtni státusba szorult vissza. Mely megtúrtság a románnak soha osztályrésze nem volt korábban sem, lévén az mindig az ügydöntés és a hivatalos kodifikáció, az ítélethirdetés nyelve.

Az történik tehát, hogy az ötvenes-nyolcvanas évek közt az írásbeliségében korlátozott, de szóbeliségében szabadon mozgó nyelv, most szóbeli használatában is oly kis térre szorul vissza és ott is csak közvetítői közegen keresztül juthat el a bírói tudatig, hogy az már több, mint visszás, alighanem maga a hátrányos megkülönböztetés egy esete. És szerintem annak minősíthető bárhol, ahol egy történelmi kisebbség lakik, s különös mértékben az, ahol a lakosságilag még mindig 75-85%-ban, ráadásul tömbszerűen összefüggő, több megyére kiterjedő területen, az országotól elütő nyelvi többséget alkot. Egy fordított meselogika szerint, a volt hercegi hitvest látjuk itt Hamupipőkévé lefokozva lencsét válogatni a hamuból, miközben a mostohanővérek a megbabonázott herceg karján meg nem érdemelt, de annál elsöprőbb báli sikereket aratnak...

*

Hogyan alakultak ki a mai állapotok, milyen előzményeken alapul mélységes ellenérzésünk és milyen jogszabályok voltak azok, melyek a korábbi elfogadhatóbb gya-

korlatot lehetővé tették? —kérdézheti ezek után bárki, s egy kis jogi kirándulásra hívjuk az olvasót az időben, mert tanulságos. Az ne tartson velünk, aki természetesen tartja, hogy ma, a fennen ünnevelt jogharmonizációs integráció, az európai jogállami berendezése idején szűkebb marokkal mérnek anyanyelvünknek, mint tették például az ötvenes években. Hogyan lehetséges ez?

Nem fogunk nosztalgiázni, még kevésbé a diktatúrát visszasírni, viszont nem fogjuk elhallgatni azt sem, hogy a második világháború utáni polgári demokratikus kezdeményekhez nem ártana visszatérni, ha már tényleg jogállamot kívánunk építeni és nem a ceausizmus leggyászosabb örökségét kultiválni, annak jogtipró gyakorlatát jogállami vívmánnyá kikiáltani és modellértékűnek feltupírozott törvénybe foglalni.

Szabad volt hallgatni

A *Gyulafehérvári Határozat* (1918) azt ígéri, amit ma autonómiának hívunk: „teljes nemzeti szabadságot”: „Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által.” A bíraskodásra a határozat nem tér külön ki, de ilyen elvi alapokon azt is kielégítő módon lehetett volna szabályozni.

Rendkívüli területi gyarapodása – háromszorosára nőtt – egyik feltételként Romániának 1919 végén alá kellett írnia az úgynevezett *Kisebbségi Szerződést*, melyben szerepel a nagyhatalmaknak az az elvárása, miszerint a románnak mint hivatalos nyelvnek a használata mellett „a nem román nyelvű román állampolgárok nyelvüknek a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében méltányos könnyítésekben fognak részesülni.” E könnyítések írott malaszt maradtak az interbellum két évtizedben, a kérdéssel a román törvényhozás nem is foglalkozott, csupán az utolsó pillanatban és vészhelyzetben – 1938-ban – vette elő, akkor sem azzal a céllal, hogy alkalmazza is a különben módfelett szerény „könnyítéseket.” Bíró Sándor írja a *Kisebbségben és többségben* című könyvében a korszakról: minden törvényes szabályozás hiányában a „bíróságok tolmácsokat próbáltak alkalmazni, de nem mindenütt. Legtöbb helyen a tolmács szerepét maguk az ügyvédek vagy ügyfelek töltötték be. Az 1938-ban kiadott, úgynevezett kisebbségi statútum 22. szakaszában kilátásba helyezte, hogy az ügyvéd nélkül megjelenő kisebbségi állampolgárok a bíróságok előtt anyanyelvüket használhatják. Ám e rendelkezés nem ment át a gyakorlatba. 1921 után Nagy-Románia bíróságai kizárólagosan csak román nyelvű beadványokat fogadtak el.” (Pro Print, Csíkszereda, 2002, 314.)

Nagy Lajos *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában* című könyvében a kimondott korlátozásokat is számba veszi. A kisebbségi nyelvhaszná-

latot „az alkotmánytörvénynek a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezése nem engedte meg, a kisebbségi nyelvek szóbeli használata pedig gyakorlatilag lehetetlen volt, mert a bírói szervezetről szóló törvények úgy a bíraktól, mint pedig a segédhivatali személyzettől csupán a román nyelv tudását kívánták meg.” (Minerva, Kolozsvár, 1944, 110.) Megtörtént, hogy a magyarul vagy németül lefolytatott eljárás érvényét nem ismerték el, de például franciául lehetett ítéletet hirdetni. Az esküdtszéknek is csak azok lehettek tagjai, akik ismerték a román nyelvet, az ügyvédtörvény kötelezte az ügyvédeket, hogy a bíróságok előtt csak a román nyelvet használják írásban és szóban. Korabeli kimutatások szerint a harmincas évekre a bírói karban csak mutatóban maradtak magyarok.

A megszólalás joga

A megszólalás jogát az észak-erdélyi magyarság többségiként nyerte vissza az úgynevezett négy év alatt, majd ismét kisebbségi sorba jutván, a korlátozások újabb korszaka következett el rá, mely azonban kezdetben még viszonylag lazának bizonyult. A tetemes területi veszteségeken átment román állam Észak-Erdély visszaszerzése fejében, illetve a társadalom teljes felforgatásához fűződő terv végrehajtása érdekében abban vált érdekeltté, hogy a magyarságot rávegye, nyugodjék bele kisebbségi helyzetébe. Ezzel magyarázható, hogy rendkívüli ígéretek elhangzásán kívül egyes pozitív jogok kodifikációjára is sor került, mi több, néhol kimondottan számottevő gyakorlati javulás is tapasztalható volt a két világháború közti helyzethez képest. Mindamellett akár elfogadható, akár elfogadhatatlan ma számunkra az ideológiai érvrendszer, melyre hivatkoztak például 1945-ben vagy 1948-ban, pláne 1952-ben, akik akkor a jogszabályokat megalkották és elfogadtatták, illetve alkalmazták – a polgári demokrácia híveitől a szélsőbal képviselőiig terjed a skála –, azok pozitív hozadékából okvetlen levon az, hogy adott és nagyon fontos társadalmi osztályok és rétegek számára e jogok nem léteztek, illetve számukra csak a totális jogfosztottság létezett. Témánknál maradva azonban megállapíthatjuk, hogy a nyelvhasználat korlátai jócskán visszaszorultak s érdemes utánanézni, hogyan és minek következtében.

A Nemzetiségi Statútum (a 86/1945-ös törvény)

A *Nemzetiségi Statútum* 1945 februárjában jelent meg, amikor a román kormány fő törekvése az volt, hogyan tudná a román közigazgatást Észak-Erdélyre is kiterjeszteni (ez március 6-án következett be), lévén az onnan ideiglenesen ki lett tiltva az ismert atrocitások miatt. A frissen felállított Nemzetiségi Minisztérium által kidolgo-

zott *Statútum* ennek megfelelően nagylelkűnek igyekszik mutatkozni, a korábbi diszkriminatív, sovén gyakorlatnak tételesen ellentmondó formában fogalmazták meg — jogként adva meg, amit korábban tiltottak. Annyira, hogy igazságszolgáltatási paragrafusai máig mércéül szolgálhatnak:

„8. Azok a törvényszékek és járásbíróóságok, amelyeknek körzetében a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a lakosság legalább 30%-a nem románajkú, hanem egy más közös nyelvet beszél, kötelesek:

- a) az illető körzet 30%-át kitevő lakosság által saját anyanyelvükön kiállított és benyújtott bármilyen beadványt elfogadni anélkül, hogy ezekről román nyelvű fordítást követelhetnének;
- b) a beadványok felett ugyanazon a nyelven határozni;
- c) a felet a saját anyanyelvén meghallgatni.

9. – A 8. §-ban meghatározott törvényszéki és járásbíróági körzeteket a hivatalos népszámlálási adatok alapján az igazságügy-minisztérium jelöli ki.”

A törvény hasonlóképpen intézkedik a közigazgatási nyelvhasználatról is, majd hozzáteszi:

„12. A 9. §-ban és 11. §-ban megjelölt bírói és közigazgatási hatóságokhoz tartozó bírácoknak és tisztviselőknek ismerniük kell az illető nemzetiség nyelvét.”

A törvényt egy második követte, a 630/1945-ös, mely addig példátlan módon büntető intézkedéseket helyezett kilátásba azok számára, akik megszegik a *Statútum* előírásait és faji, nemzetiségi uszítás vétkébe esnek, bárkit megakadályoznak saját nemzetisége megállapításában, nevét elrománosítják, gyalázzák nemzetiségében, hovatarozása miatt gáncsolják alkalmazását, előléptetését stb. stb., illetve, témánknál maradva, megakadályozzák, hogy például a bíróságon anyanyelvét használhassa.

Mielőtt jogtörténetileg értékelnők, rá kell mutatni, hogy az észak-erdélyi magyarság számára így is nyilván visszalépést jelentett a négy évben megtapasztaltak után. Vincze Gábor arra is felhívja a figyelmet, hogy alkalmazását a sovíniszta román közigazgatás arra hivatkozva gáncsolta, hogy cikkelyei ellentmondanak a hatályos, 1923-as román alkotmánynak. (Illúziók és csalódások. Státus, Csíkszereda, 1999, 70.) Mindazonáltal, utóbb pár évig és egyes magyarlaktá régiókban betartandó normaként kezelték.

Bár nem jelenti a kisebbségi jogok netovábbját, a *Statútum* messze fölötté áll mindannak, amit Romániában addig – és bizonyos értelemben máig – nyújtott a törvénykezés e tekintetben. Elvi újdonsága, hogy a nyelv megválasztásában az ügyfél a kezdeményező, ő dönti el, hogyan szólal meg és milyen nyelven folyik le az egész érintkezés, s ha ő anyanyelvén fordul, írásban vagy szóban a bírósághoz, az kötelező módon azon a nyelven kell, hogy válaszoljon neki és határozzon az ügyben. (Hasonló előírás van ma érvényben Dél-Tirolban.). Az igazságszolgáltatásra vonatkozó paragrafusok másik fő erénye, hogy a feltételek és jogok, valamint az azokat szavato-

ló szankciók rendszerét ragadja meg, azokat úgy építi fel, hogy egymást kiegészítsék. Nem csupán a polgár előtt nyitja meg a lehetőségét annak, hogy írásban és szóban magyarul forduljon a bírósághoz, de gondoskodik arról, hogy magyarul tudó személyzet is dolgozzék a kisebbség lakta körzetekben az igazságszolgáltatásban, azaz szavatolja a jogérvényesítés módját is, aki pedig keresztbe tenne a joggyakorlásnak, annak büntetést helyez kilátásba. Külön kiemelendő, hogy a magyar beadványra előírásai szerint a bíróság köteles magyarul válaszolni és magyarul dönteni fölötte – ezzel e nyelv bevonul a tárgyalóterembe, de be a dossziékba is, használhatják bírák, ügyészek, gépírók, ügyvédek is, tanúvallomás, perbeszéd is elhangozhat például magyarul, elvileg a hivatalos iratokban, jegyzőkönyvekben, ítéletekben, folyamodványokban, keresetekben, idézésekben stb. is megjelenhet. Az utóbbira, ha volt egyáltalán, bizonyára rövid ideig volt példa, de egy székely környezetben megtörténhetett. A benyújtott okirat hivatalos román nyelvű fordításának megkövetelését az ügyféltől kimondottan megtiltja a törvény – e címen ugyanis valóban illuzórikussá tehető minden nyelvi egyenlőség, a megalázó procedúra többletköltségekre is veri az ügyfelet, s a diszkriminatív politika nemegyszer folyamodott e „cselhez”, valahányszor gyakorlatilag el kívánta lehetetleníteni a kérdés méltányos kezelését.

A beszűkítés trendje

A tételes jogszűkítés szintén a negyvenes években kezdődött. Mindenképpen alkotmányozási újdonságot jelent viszont az 1947-es, a köztársaság kikiáltása utáni alkotmányban a 27-es szakasz, mely kimondja: „A Román Népköztársaságban az együtt élő nemzetiségek számára biztosított az anyanyelvhasználat és az anyanyelvű oktatás szervezési joga minden fokon. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás, ama körzetekben (circumscriptii), melyben a romántól eltérő nemzetiségek is laknak, az illető nemzetiség nyelvét is használni fogja mind szóban, mind írásban és tisztviselőket fog kinevezni az illető nemzetiség vagy más nemzetiség kebeléből, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét.” (saját fordításom – K.A.) Mint látjuk, az alkotmánymódosítás a Nemzetiségi Statútum pár lényeges szempontját emeli be az alaptörvénybe.

Az úgynevezett osztályharc beindításával (1947–48), az államosításokkal, az egypártrendszer bevezetésével és bizonyos társadalmi osztályok elleni üldözés általánossá válásával párhuzamosan ugyan a hatalom a társadalom többi részének a szövetségét kereste, illetve annak pacifikálásában volt érdekelt, ezért a nemzetiségi jogok – a kisebbségi társadalom szét nem vert részének szántan – alkotmányos kodifikációt is nyertek, a Nemzetiségi Statútumnál mégis kevesebbet nyújt az 1948-as alkotmány – állítja R. Süle Andrea (Románia 1944–1990. Atlantisz, Budapest, 1990, 219.). Az 1948-as alaptörvény, mely különben bevezeti a proletárdiktat-

túrát, létrehozta a Magyar Autonóm Tartományt is, 68-as paragrafusában kimondja: „A Román Népköztársaságban a bírósági eljárás nyelve a román, biztosított viszont ama tartományokban és rajonokban, melyekben a romántól eltérő nemzeti-ségű népesség (populatie) lakik az illető népesség anyanyelvének használata is. Ama feleknek, akik nem beszélnek azt a nyelvet, melyen a bírósági eljárás folyik, biztosítják a lehetőségét annak, hogy tudomást vegyenek, tolmács révén, a periratokról (piesele dosarului), valamint ama jogot is, hogy a bíróság előtt anyanyelvükön beszélhessenek és tehessenek előterjesztést” (dreptul a de a vorbi si a pune concluzii in limba materna). Mindehhez a 82-es paragrafus hozzáteszi, hogy a kisebbségek lakta rajonokban (a közigazgatási reform nyomán az ország 16 tartományra, azok rajonokra oszlott, ez váltotta fel a megyék és járások rendszerét) „minden szerv és intézmény használni fogja szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is és köztisztviselői kinevezéseket fog eszközölni az illető nemzetiség soraiból vagy más helybélielők közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.” (Saját fordításom – K. A). Az eredeti szövegben: „(...) toate organele si institutiile vor folosi oral si scris si limba nationalitatii respective si vor face numiri de functionari din randul nationalitatii respective sau al altor localnici care cunosc felul de trai al populatiei locale”.

Érdekes románul idézni e passzust nem csupán azért, mert pár évtized múltán eme előírásoknak homlokegyenest ellentmondó, amolyan fordított gyakorlat honosodott meg – a helyi lakosság nyelvét nem beszélő és életmódját szokásait nem ismerő, mi több semmibe vevő, esetenként lábbal tipró köztisztviselők, rendőrök, bírák, ügyészek, gazdasági, közigazgatási és pártfunkcionáriusok betelepítése vált általánossá a kisebbségi körzetekben –, hanem azért is, mert ily kifejtésben a fentiek okvetlen alkotmányozási pozitívumot jelentenek és olyan viszonyítási pontot, mely a helyi értékek, viszonyok ismeretének felértékelődéséről tanúskodnak. Ez akkorigiban a demokratizálódás éppoly időszerű követelménye volt a két világháború közti elnyomatás 22 évét követően, minként lenne ma is, az ezredfordulón, a diktatúrát felváltó jogállamiság megalapozási kísérlete idején. Az idézett passzus különben, bár az intézményfajtákat nem nevezi nevén, de nyilván úgy értelmezendő, hogy az a bíróságokra, törvényszékekre és ügyészségekre is vonatkozik. Gyakorlatilag mindenképpen érvényesült, bár hiányosságairól sokat lehetne beszélni. Nyilvánvaló, hogy a „kineveznek azokat is” kitétel nem szabályozza az arányokat, nem nyújt garanciákat a vezető állások betöltésére vonatkozóan, sok visszaélésre és fonák, jogérzéklet sértő, sőt diszkriminatív intézkedésre teremt lehetőséget, nem akadályozza meg egy jogellenes és rosszhiszemű gyakorlat kibontakozását sem, miként az utóbb be is következett. R. Süle Andrea értékelése szerint az 1952-ben kihirdetett alkotmány, mely ugyanazokat a jogokat adja meg a kisebbségek számára, mint az 1948-as (az anyanyelvi oktatás szervezési jogát leszámítva), azzal, hogy benne „továbbra is tisztázatlan maradt a kisebbségi nyelvhasználat kérdése” (VI. fejezet 68.

szakasza és a VII. fejezet 82. szakasza), „lehetőséget adott a kétnyelvűség felszámolására.” (i. m. 224.) A történész úgy látja, a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásával az erdélyi magyarságnak a tartományon kívül rekedt része — és annak kétharmadáról van szó! — jogilag kedvezőtlenebb helyzetbe került, számukra a Nemzeti Statútum ezt követően vesztette el „gyakorlati érvényét” (i. m. 226). A MAT-on kívül ekkor indul be a kisebbségi jogok leépülésének az a folyamata, mely utóbb, a hetvenes-nyolcvanas években a Székelyföldre is betör.

A bíró nemzetisége, anyanyelve

1965-es alkotmány immár a szocialistává átkeresztelt országban megismétli a fentieket, de szűkszavúbban fogalmaz és kimondottan szűkmarkúbban mér, lefaragva lényeges jogokat is. 102-es paragrafusában szerint: „Románia Szocialista Köztársaságban a bírósági eljárás román nyelven folyik, biztosítva a nem román nemzetiségű lakosság által is lakott közigazgatási- területi egységekben az illető lakosság anyanyelvének használatát. Azon felek számára, akik nem beszélnek azt a nyelvet, amelyen a bírósági eljárás folyik, biztosított a lehetősége annak, hogy tolmács útján tudomást szerezzenek a per iratainak tartalmáról, valamint az a jog, hogy a bíróság előtt anyanyelvükön beszéljenek és előterjesztést tegyenek.”

Ezt megismétli az 1968-as bíróságok szervezéséről szóló törvény, azaz lehetőséget teremt arra – Mikó Imre idevágó fejtegetésének szavaival –, hogy kisebbségek lakta körzetekben a románul nem tudó felek tolmács útján vegyenek tudomást a periratok tartalmáról, anyanyelvükön beszéljenek és anyanyelvükön tegyék meg összefoglaló előterjesztésüket, amit szintén tolmács fordít románra. (Mikó Imre: Változatok egy témára. Kriterion, Bukarest, 1981, 86.) Ugyancsak ő észrevételezi, hogy itt még különbség tétetik külön nemzetiségi és külön általános emberi jog között, a tolmács segítségét ugyanis a törvény biztosítja a külföldi állampolgárnak is, ha az a román nyelvet nem ismeri. Az akkor hatályos polgári perrendtartásról szóló törvény 142-es szakasza hites tolmács vagy bizalmi alkalmazását írja elő, ha a fél vagy a tanú nem tud románul, s hozzáteszi, hogy a bíró is tolmácsolhat anélkül, hogy külön esküt kellene tennie – foglalja össze Mikó Imre ugyanott.

A képzett jogász 1972-ben készült, különben illúziómentes dolgozatában kitér a jogérvényesítés másik nélkülözhetetlen feltételére is: a nyelvi egyenlőség, az anyanyelvhasználat biztosítása ugyanis önmagában nem elegendő. Mikó fogalmazásában: „Az anyanyelv hivatalos használata a bíróságok előtt azonban csak úgy valósítható meg, ha a bírói karban olyanok vannak, akik a nemzetiségek anyanyelvét ismerik.” (i. m. 94.) A közigazgatási reform, a MAT felszámolásával egyidőben a bíróságok szervezését szabályozó szóbanforgó jogszabály még úgy intézkedik 44. szakaszának 2. bekezdésében, hogy „azokon a bíróságokon, amelyek olyan köz-

igazgatási egységekben működnek, ahol a népességet nem csak román nemzetiségű személyek alkotják, olyan bírák is fognak tevékenykedni, akik ezeknek a nyelvét beszélik” (58/1968-as törvény. I. Fábrián Gyula–Ötvös Patricia: Kisebbségi jog. Komp-Press, Kolozsvár, 2003, 221).

Figyelemre méltó, hogy e fogalmazás jóval kevesebbet nyújt a korábbiaknál. (Nem gondoskodik a helyi illetőségű, a helyiek életmódját és szokásait, műveltségét ismerő szakemberek kinevezéséről, még kevésbé a méltányos nemzetiségi képviseltről a bírói karban vagy vezető szervezetben, mindössze a nyelvismeretre szűkíti a dolgot. A magyarul megszólaló bíró azonban akkoriban nyilván nem ment még kivételszámba, mi több, elvárták, ha ismeri a nyelvet, beszélje is.) A fő baj viszont a törvény be nem tartása volt, beindult már ugyanis akkor a bírói és nem csupán a bírói kar ama elrománosítási folyamata a kisebbségek lakta körzetekben, mely végül a nyolcvanas, illetve mint látni fogjuk tulajdonképpen a kilencvenes években vált szinte teljessé – a magyar jogászképzés korábbi teljes felszámolásának és szünetelésének is következményeként.

A felek nyelvi fogyatékosága

Hogy a fentiek gyakorlatilag mit jelentettek a bírósági eljárás egészére nézve, az kiderül az előzőekből: a bírói és ügyészi kar már nem, illetve csak kivételesen, az ügyvédi kar, a bírósági alkalmazottak egyre ritkábban beszélik a magyar nyelvet, ami így a tárgyalótermekből kiszorul. Az ügyfél amolyan nyelvi félszegség, kiszolgáltatottság állapotába kerül, mihelyst belép az elrománosított intézmények kapuján, a nyelv írásban való használatáról egy idő után úgymond önként mond le, annyi hátránnyal jár a fordítások mellékelése stb., ráadásul a bíróságok rossz néven veszik és azzal gyanúsítják az anyanyelvén szóláshoz ragaszkodó ügyfelet, kéjelegve az önkényeskedésben, hogy bár tud, de „nem akar” románul beszélni. A nacionalista elfogultság gyanúját vonhatja magára, aki nem románul mondja el a magáét. A közhangulat a hetvenes-nyolcvanas években sovén hangsúlyokkal telik meg az állandóan kiújuló, kimondottan magyarellenes uszító kampányok hatására, az iskolai oktatás formális (lásd a tankönyvek kisebbségellenes kitételeit) és főleg informális csatornáin a felfokozott nacionalista beállítottság minden egyebet elnémítván dominánssá válik a többségiek körében, annyira, hogy a legártatlanabb és legsemlegetsebb ragaszkodás a kisebbségi ügyfél részéről ahhoz, hogy magyarul szólalhasson meg, valóságos kihívássá, szentségtöréssé minősül át a tárgyalótermekben éppúgy, mint a hivatalokban. A magyarul megszólalókat már a megszólalás pusztá ténye hátrányos helyzetbe hozhatja. A lelkekre rátelepszik az általános félelem légköre, ez kisebbségiek esetében a legnagyobb nyelvvel szorongásokkal is társul.

A rendszerváltás után

Az 1989-es decemberi pillanatnyi fellélegzés a rendszerváltást elsikkasztani kívánó erők dominanciájának következtében a kisebbségeknek kollektív szabadság helyett pogromhangulatot, többek közt nyelvi terrort hozott. Eme erők nem átalultak a polgárháborús veszély tüzével sem játszani, hogy történelmi maszkváltásuk számára alkalmas kulisszákat teremtsenek. Lásd a Marosvásárhely fekete márciusa, a Har-Kov-jelentések, a „szeparatizmus” vétkében elmarasztalt iskolák, egyetemi részlegek körüli diverziók sorát. E légkörben nemcsak az következett, hogy a papíron létező jogok gyakorlása lehetetlenné vált, hanem a jogállapotok is olyannyira leromlottak, hogy a kimondott diszkrimináció, a jogfosztás és jogsérelem gyakorlata vált általánossá, az elszabadult indulatok kerítették hatalmukba a politizálás és igazságszolgáltatás nem egy fórumát. A tény, hogy a marosvásárhelyi események során kizárólag magyar és cigány személyeket ítélték el a bíróságok, felér egy önleplezéssel: a jogos önvédelmet nyilvánította az ellene eljáró hatóság jogsértésnek, sőt bűnözésnek.

A jogrendszer ilyen kimarjulását követően az 1991-es alkotmány, mintegy a nullpontra redukálva a törvényhozói igényeket, tulajdonképpen megsemmisíti az utóbbi fél évszázad minden nyereségét a kisebbségi jogok terén. Alkotmányjogászok elemezhetnék, mennyivel kevesebb a 6-os szakasz e tekintetben a korábbi akár ceausiszta alkotmánynál. A szakembereknek komoly fenntartásai vannak azzal szemben, ha a kisebbségek identitáshoz való jogának biztosítását a többi állampolgárral való „egyenlőség és diszkrimináció-mentesség” érvényesülése feltételéhez kötik (lásd a 6-os szakasz második bekezdését), hiszen a korábbiak ismeretében ebben annak veszélyét látják, hogy a kisebbségi jogot a többségi előjogok védelmének címén lehessen korlátozni. Ezért véli úgy Fábián Gyula az idézett műben: az alkotmány, mely tiltja a kisebbségek pozitív diszkriminációját, az egy „elősegítő kisebbségi jogrendszer” helyett a „megtűrő jogrendszer” álláspontjára helyezkedik, „kizárva az aktív megkülönböztetést a kisebbségekhez tartozókkal szemben, de hallgatólagosan eltűrve a passzív diszkriminációt, ami hosszú távon a kisebbségek eltűnését célozza.” (i. m. 230)

Témánkba vágóan az 127-es szakasz lakonikussága folytán is szembeszökő. Címe: A tolmácshoz való jog (dreptul la interpret) Se több, se kevesebb! Saját fordításomban: „(1) A bírósági eljárást román nyelven folytatják le. (2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó polgároknak, valamint azoknak a polgároknak is, akik nem értenek vagy nem beszélnek románul, joguk van tolmács tudomást szerezni az iratcsomó minden iratáról és műveletéről (toate actele si lucrurile dosarului), beszélni a bíróság előtt és előterjesztéseket tenni; bűnperekben (in procesele penale) e jogot ingyenesen biztosítják.” Hát ha csak a romániai magyarság 1918-tól erre fele vívott jogi küzdelmeit nézzük, nem beszélve a kontinentális jog fejlődéséről, eme

eredmény meglehetősen soványnak nevezhető, ami pedig a törvényhozót illeti, amolyan szegénységi bizonyítvány, hiszen valami olyasmit sejtet: nem tanult semmit, saját tapasztalatát is semmibe veszi, azt, amit hajlamosak lettünk volna jóhiszeműen stratégiai fejlődésnek és gyarapodásnak tekinteni, ő maga amolyan alkalmadtán visszavonható engedménynél, képmutató jóindulatnál, taktikai fogásnál többnek nem tartotta.

Az 1992-es bíróságok szervezését szabályozó törvény amolyan fordított vívmányként – s ezzel a kör bezárul – egyenlőséget tesz a kisebbségi és az idegen állampolgár közé: egy kalap alá véve a kettőt irányozza elő a tolmács igénybe vételének eshetőségét.

Az 2003-as alkotmány 128-as paragrafusa is tulajdonképpen. tolmácsolás használati jogra redukálja az egész kérdéskört – ez pedig teljes lefokozása a magyar nyelvnek, hiszen egy olyan helyzetre szabott megoldás, melyben már mindenki román az igazságszolgáltatásban, legfeljebb az ügyfél magyar. Kielégítő ezért csak olyan esetben lehet, melyben valóban mindenki román az intézményben és az ügyfél is beletörődött ebbe, vagy szívesebben választja a román nyelvet, mint a magyart. Holott a valóság, a makacs tények egészen más helyzetre vallanak: a lakosság és ennek folytán az ügyfelek, az igazságszolgáltatást igénybe vevők túlnyomó többsége – de még annál is többen, hiszen számarányuk a 80-90%-ot is elérheti, de sok erdélyi megyében nem süllyed a még mindig számottevő 20-30% alá – nem román, az ügyvédi kar – miként természetes – többségében szintén nem az (habár a hivatalos nyelv hatalmi fölénye, a jogászképzés diszkriminatív jellege folytán a román lakosságénál nagyobb, kétszeres-háromszoros arányban vannak jelen a román ügyvédek). A bírósági-törvényszéki alkalmazottak körében még rosszabbak az arányok, Háromszéken például sikerült elérni a viszonyok tökéletes fejkük tetejére állítását, hiszen az ügyészek-bírák közt csak elvétve akad magyar, itt tehát (különben a rendőrséghez, csendőrséghez, hadsereg tisztikarához stb., a hangsúlyozottan hatalmi szerveknek tekintett domináns intézményekhez hasonlóan) a lakossági és alkalmazotti arányok egymás fordítottjai – egy tipikus kisebbségi jogfosztottság és hátrányos, már-már gyarmati helyzet pontos fokmérőiként. Ami egyfelől 90% az egyik fél – az országos többség – hatalmi túlsúlya, az másfelől 10% a másik fél – az országos kisebbség, de helyi többség – kiszolgáltatottsága oldalán..

Nos, mindez csak kielégítőnek nem nevezhető, az EU 2005-ös országjelentése tehát elvétett és félrevezető jelzőkkel operál. A romániai magyarság mai lélekszáma, kultúrniszintje és igényszintje, egész társadalmi kohéziója szempontjából jóval reálisabb cél lenne és méltányos állampolgári helyzetet számára az hozhatna, ha nyelvhasználati egyenjogúságát rendszerszerűen építenék be a román igazságszolgáltatásba. Ehhez gondoskodni kellene külön a magyar bírák, ügyészek képzéséről és kötelező alkalmazásáról, a nem magyar bírák és ügyészek stb.-től a Székelyföldön és azon kívül is, adott térségekben meg kellene követelni a magyar nyelvtudást,

gondoskodni kellene a magyar nyelvhasználat akadálytalan szabadságáról a tárgyalótermekben mind írásban, mind szóban. A jóval képlékenyebb ügyvédi kar alighanem spontánul követné e mozgásokhoz való igazodásában a trendet, arról viszont mindenképpen külön kellene gondoskodni, hogy a gyakorlatilag nem létező magyar jogászképzés visszanyerje korábbi legitimitását és lehetőségeit. A mai rendszer, mely szerint külön felvételi keretszámmal garantálják magyar, illetve magyarul érettségizett fiatalok bejutását a jogi karra, lényeges feltétel, de távolról sem elégséges, hiszen legfeljebb azt szavatolja, hogy tanulhatnak románul magyarok is, de a magyar jogtudományi képzést, a jogtudomány szabadságát továbbra sem biztosítja.

Akárcsak a rendőrképzés dolgában, a jogállami reformot és egy ésszerűen méltányos helyzet megalapozását itt is a magyar fiatalok, illetve a magyarul is tudó fiatalok bírói karba való felvételével kell kezdeni, méltányos arányok és példás, de legalább is a valaha – nem is olyan régen még sokfele – létezett nyelvi szabadság visszaállításával. visszahonosításával.

Holtpont

Hogy mi a soron lévő teendő e téren az emancipáció vonatkozásában, kiviláglik a legfrissebb alaptörvényből. Idézem a népszavazással jóváhagyott 2003-as alkotmányból az idevágó kibővített passzust. A 128-as szakasz megtoldott címe is a változást kívánja sugallni: Az anyanyelv használata és tolmács igénybevétele az igazságszolgáltatásban – mondja, tehát nem szorítkozik csupán a tolmácshasználatra. Kemény nemzetközi bírálatok hangzottak ugyanis el, melyek kifogásolták, hogy a kisebbségi polgár és a külföldi közös nevezőre került a korábbi alkotmányban. Hogyan nyújtsunk tehát valami többletet a saját állampolgárnak, ha az nem többségi? Íme a szakasz négy pontja: „(1) A bírósági eljárás román nyelven folyik. (2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak joguk van anyanyelvüket használni a bíróságok előtt az alaptörvény feltételei között. (3) A (2) bekezdésben előírt jogok gyakorlási módját, ideértve a tolmácsokhoz vagy fordítókhöz folyamodást is, oly módon kell megállapítani, hogy ne akadályozza a megfelelő igazságszolgáltatást és ne járjon pótlólagos költséggel az érdekeltek számára. (4) A román nyelvet nem értő vagy nem beszélő idegen állampolgároknak vagy hontalanoknak jogukban áll tolmács útján tudomást szerezni az iratcsomóban foglalt összes iratról és munkálatról, és a bíróság előtt tolmács útján beszélni és következtetéseket megfogalmazni: a bűnperek esetén e jog gyakorlását ingyenesen kell biztosítani.” (Románia Hivatalos Közlönye, 2003, 161.szám.)

Az alkotmány – a fenti szöveg suta magyarázata is tünetértékű – tehát arra törekszik, hogy az említett vádat kivédje és differenciált elbírálásban részesítse a saját polgárt és az idegent. Érdekes, ahogy ezt úgy véli elérhetőnek, hogy az idegen nem

kap többet, mint korábban a saját. A tulajdon kisebbségi polgárt viszont iparkodik megóvni az anyanyelvhasználatból származó többletkiadásoktól polgári perekben is, de nem mondja meg hogyan. Elfogadná a magyar beadványt vagy bizonyító okmányt például? Nem kérnek hiteles fordítást? Erről nincs szó. A tolmács segítségéhez folyamodás járna ingyenesen? Az igazságszolgáltatás hátráltatásának elkerülése pedig vajon mit jelent? Korlátozza-e a kisebbségi felet abban, hogy anyanyelvét használja vallomástétel, kihallgatás vagy előterjesztés közben? Íme, mit mond erről a bíróság szervezeti törvénye, a 304/2004-es. A III. fejezet 14 szakaszának első két bekezdése megegyezik az alkotmány 128-as szakasza első két bekezdésével. A harmadik már nem: „(3) *Abban az esetben, ha egy vagy több fél anyanyelvén kíván szólni, a bíróságnak biztosítania kell, ingyenesen, egy hiteles tolmács vagy fordító használatát.*” Ez okvetlen nyereség, apró ugyan, de végre kimondatik. A legérdekesebb a negyedik bekezdés, mely a dodonai jósda sok fejtörést okozó feladványaihoz hasonló. Saját fordításomban: „(4) *Ama helyzetben, melyben minden fél igényli vagy egyetért azzal, hogy anyanyelvén fejezze ki magát, a bíróságnak biztosítania kell e jog gyakorlását, miként az igazságszolgáltatás megfelelő menetét is, a válaszadás, a szóbeliség és a nyilvánosság elvei tiszteletben tartásával.*” (cu respectarea principiilor contradictorialitatii, oralitatii si publicitatii).

Íme tehát, első olvasásra úgy tűnik, a jogszabály nem zárja ki a magyarul lefolytatott perek lehetőségét. Vagy mégis? Nem maga a tulajdonképpeni eljárás lenne az, amit itt a pereskedők anyanyelvén folytatnak le? A „minden fél” kitétel vajon kiterjed-e a bírákra, ügyészekre is? Avagy ezúttal ők szorulnának tolmácsolásra? Jó ez az ügyfélnek? És vajon mikor következik be a csillagok ama különleges együttállása, amikor mindenki magyar a tárgyalóteremben, pulpituson innen és túl? Különösen, hogy a magyar szakemberek (ügyvédek, bírák, jogtanácsosok stb.) utánpótlásáról nem gondoskodott évtizedeken keresztül senki, ezért egész nemzedékek hiányoznak soraikból. (Az említett tévériportból idézném egy középkorú marosvásárhelyi ügyvéd választát arra, mi történik akkor, ha a tárgyalóteremben mindenki magyar: „Ilyen esetre nem volt példa praxisomban.”) Az (5) és (6) bekezdés eloszlatja a kétségeket: a jegyzőkönyveket természetesen minden körülmények között „kizárólag” (numai) románul vezetik, a felek által anyanyelvükön lefolytatott vita is románul kerül bele, ha pedig – erre külön kitér a jogszabály – a fordítás pontatlansága okán az érdekeltek valamelyike panaszt tenne, azt a bíróságnak orvosolnia kell a per vizsgálati része lezárultáig.

A szakasz feladata nyilván az volt, bizonyítsa, nem tilos két magyar ügyfélnek magyarul válaszolnia egymásnak. A bíróság előtt az ügyfelek, akár csak az ügyvédek, jogtanácsosok, egyéb jogi képviselők azonban csak bírói közvetítéssel szólhatnak egymáshoz, erre itt a tolmácsi közvetítés is ráakódik. Ha tehát az al- és felperes magyarul válaszol egymásnak, azt a bíró számára románra ülteti át a tolmács, a bíró pedig átfogalmazza – tulajdonképpen lefordítja – jogilag értelmezhető nyelvre és

tollba mondja a jegyzőkönyvet vezető alkalmazottnak. Mi ebben az új? Semmi, ez eddig is így folyt, mert másképp nem folyhatott. A tilalom vádja alól viszont tisztázta vagy tisztázni vélte magát általa a törvényhozó, holott valójában, közel kilencven évi egyhelyben topogás művére és szemfényvesztésére mintegy feltéve a koronát, pusztán tolmácsolási joggá fokozta le ismételten a nyelvi emancipációt.

Az agyafűrt „megoldás” nyilvánvalóvá teszi: a kisebbségi egyenjogúsítás nem szűkíthető a nyelvhasználat kérdéskörére, e szemlélet zsákutcába vezet, pusztán erre szorítkozva nem lehet a holtpontról elmozdulni.